

Qərbi Azərbaycanın qaraqoyunlu dərəsi haqqında tarixi həqiqətləri əks etdirən fundamental monoqrafiya

Bu günlərdə Azərbaycan ictimaiyyətinə qədim oğuz yurdu Qərbi Azərbaycan torpaqlarının ayrılmaz bir parçası olan Qaraqoyunlu dərəsində uzun yüzilliklər yaşamış soydaşlarımızın tarixi, məşğuliyyəti, adət-ənənələri, mətbəxi, elm və təhsil uğurları, onlara qarşı dəfələrlə törədilmiş erməni vandalizmi və sairəni özündə əks etdirən fundamental bir monoqrafiya təqdim olunmuşdur. Monoqrafiyanın müəllifi uzun illər təhsil sahəsində yüksək vəzifələrdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Təhsil Naziri vəzifəsində çalışmış, hazırda AMEA-nın Riyaziyyat və Mexanika İnstitutunun direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü Mərdanov Misir Cumayil oğludur. O bu monoqrafiya üzərində 10 ildən artıq ömrünü sərf etmiş, doğulub boya-başa çatdığı Qaraqoyunlu dərəsinin Göyərçin və Salah kəndləri haqqında, yurd yanğısından, həsrətindən doğan elmi, pedaqoji, ictimai, siyasi, etnoqrafik düşüncələrini "Qərbi Azərbaycanın həqiqətləri: Qaraqoyunlu dərəsinin Göyərçin və Salah kəndləri" adı altında çox qiymətli bir monoqrafiya nəşr etmişdir (Təhsil nəşriyyatı, 2022).

Monoqrafiya quruluşu etibarilə 5 fəsildən ibarətdir. "Qaraqoyunlu dərəsi" adlanan I fəsildə Qaraqoyunlu tayfasının mənşəyi, Qaraqoyunlu dövlətinin ictimai-siyasi tarixi, Qaraqoyunlu dərəsinin yerləşdiyi məkan, kəndləri, ermənilərin bu tarixi məkanda qədimdən bəri məskunlaşmış azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklər, sovet dönəmində bu kəndlərin idarə olunması, adət və ənənələri (elçilik, nişan mərasimi, toy, novruz bayramının keçirilməsi, qız gözaltılamaq, dəfn və yas mərasimi, el-oba arasındakı yazılmamış qaydalar, Qaraqoyunlu dərəsinin təkrar olunmaz mətbəxi, florası və faunası, yaylaqları, əkinçilik, bu məkanda fəaliyyət göstərmiş məktəblər haqqında real rəqəmlər, faktlar, fotosəkillər əsasında müfəssəl və geniş məlumat verilir. Bu məlumatlardan aydın olur ki, qaraqoyunlular türkdilli tayfa birləşməsi olub, bayraqlarında qara qoçun şəkli olduğuna görə belə adlanırdılar.

Qaraqoyunluların Azərbaycanda Göyçə mahalı ətrafında məskunlaşmalarının bünövrəsini sonuncu Qaraqoyunlu hökmdarı Cahan şahın oğlu Məhəmməd Mirzə ilə onun tərəfdarları qoymuşdur (təxminən XV əsrin sonlarında). Müəllif Qaraqoyunlu dərəsinin yerləşdiyi məkanı təsvir edərkən göstərir ki, bu dərə bir tərəfdən Murğuz dağ silsiləsi, bir tərəfdən Göyçə gölü, digər tərəfdən də Dilican dərəsi ilə əhatə olunmuş, təxminən 800 kv.km ərazidə yerləşir. 1988-ci ilə qədər bu dərədə yerləşən 13 kənd (Alaçıqqaya, Göyərçin, Polad, Mürteyil, Ağkilsə, Salah, Qaraqaya, Yanıqnəyə, Çaykənd, Gölkənd, Cıvıxlı, Pəryabad, Əmirxeyir) mərkəzi Dilcan şəhəri olan rayonun tərkibində idi. 1938-ci ildə bir rayonda azərbaycanlıların çoxluğundan narahatlıq keçirən ermənilər həmin kəndləri iki rayon arasında (İcəvan və Krasnesolo) böldülər.

Kitabın tarixi baxımdan ən qiymətli hissələrindən biri Qaraqoyunlu dərəsinin kəndləri haqqında ətraflı məlumatlar verilməsidir. Bu məlumatlarda hər bir kəndin yerləşdiyi konkret ərazisi, əhalisi və 1991-ci ildə onların adlarının dəyişdirilməsi öz əksini tapmışdır.

Kitabın maraqlı səhifələrindən olan ermənilərin Qaraqoyunlu dərəsindəki vəhşilikləri haqqındakı məlumatlar da tarixi həqiqətin üzə çıxarılması baxımından çox qiymətlidir. Müəllif yazır ki, təəssüf ki, Qaraqoyunlu dərəsinin bir əsrdə 3-4 dəfə qaçqınlıq həyatı yaşamış başibəlalı sakirləri 1988-ci ilin sonlarında bütün var-yoxlarını, ev-əşiklərini, həyət-bacalarını qoyub yüzillərlə yaşadıkları dədə-baba torpaqlarını tərk etməli oldular. Müəllif haqlı olaraq bunu da xatırladır ki, onlar çox ağır

vəziyyətdə Azərbaycana gələndən sonra özlərinə yeni yaşayış məskəni kimi təbiəti, havası və suyu cəhətdən Qaraqoyunlu dərəsinə oxşar və yaxın olan Qarabağ torpaqlarını seçmək istərkən onların bu istəyinə o zamanki bədnam Azərbaycan rəhbərliyi (Ə.Vəzirov) mane oldu. Müəllifin fikrincə, o zaman Ermənistanın məcburi köçürülmüş insanların Qarabağa yerləşdirilməsinə icazə verilsəydi, bəlkə də sonralar başımıza bəlalər gətirən Dağlıq Qarabağ problemi də olmazdı.

Prof. M.Mərdanov monoqrafiyasında Sovet dövrlərində kəndlərin idarə olunmasını Göyərçin və Salah kəndlərinin təmsalında şərh etmişdir. Adət-ənənələr haqqında bəhs edərkən müəllif haqlı olaraq həyəcan təbili çalır: adət-ənənələrimizin bəziləri unudulmaq üzrədir. Bunun başlıca səbəbi uzun illər kompakt şəkildə Qaraqoyunlu dərəsində yaşamış insanların ermənistanın deportasiya siyasəti nəticəsində 1988-ci ilin sonundan başlayaraq pərənpərəndə düşüb dünyanın müxtəlif yerlərində məskunlaşmasıdır. Müəllif bir vətənpərvər, el-oba təəssübkeşi kimi soydaşlarımızı bu adət-ənənələri unutmamaya, onları gələcək nəsillərə ötürməyə çağırır. Xüsusilə, toy mərasiminin ayrı-ayrı elementləri haqqında, o cümlədən qız gözaltılamaq, elçilik, nişan qoymaq, 3 gün 3 gecə toy çaldırmaq, Novruz bayra-

mının, dəfn və yas mərasiminin tən-tənəli şəkildə keçirilməsi unudulmaz bir xatirələr kimi yada salınır. Bütün bunlarla bərabər müəllif Qaraqoyunlu dərəsinin sakirlərinə məxsus bir sıra yazılmamış qaydaları xatırladır: böyük olan yerdə kiçiklər danışmazdı, öz uşaqlarını qucaqlarına almazdı, içki içməz, siqaret çəkməzdi. Bu qaydalar sanki o yerlərin adamlarının qanına hopmuşdur. Bunlardan əlavə bütün mərasimlərdə, toplantılarda xalq birliyi, qadına hörmət, onların kişilərlə bərabər kəndlərin idarə olunmasında iştirakı və təsərrüfat işlərində çalışması və s. haqqında oxuculara məlumat verilir.

M.Mərdanov Qaraqoyunlu dərəsi mətbəxindən bəhs edərkən xörəklərdən quymaq, un xəşili, buğlama südlü plov, qurutlu xəngəl, qovurma, əriştə aşu və s. xörəklərin hazırlanma

kəndi dağlar qoynunda gözəl bir məkanda, Qaraqoyunlu dərəsinin başlanğıcında-sağ yamacda yerləşirdi. Kəndin əhalisi burada yaşayışın get-gedə çətinləşməsi ilə bağlı olaraq 1953-cü ildən başlayaraq qonşu Salah kəndinə köçməyə başlamışlar. 1956-cı ildə Göyərçin kəndinin sonuncu ailələri də Salaha köçmüşdür. Müəllif doğma Göyərçin kəndi haqqında ətraflı məlumat verərək bu kəndin yer adları, kolxoz sədrləri, repressiya qurbanları, II dünya müharibəsində həlak olanlar, 1956-cı ilə qədər bu kənddə yaşamış tayfalar və ailələr haqqında ətraflı bəhs etməyi özünə borc bilmişdir.

Kitabın III fəsli "Salah kəndi 1953-cü ilə qədər" adlanır. Bu fəsildə Salah kəndinin coğrafi ərazisi, tayfaları və ailələri haqqında məlumat verilir. Müəllif uşaqlıq və yeniyetməlik illərində yeddi il təhsil aldığı doğma Salah kəndini belə təsvir edir: Salah kəndi Darrıqdan Çəmbərəkə (Krasnaselo) gedən magistral yolun üstündə-Qaraqoyunlu dərəsinin başlanğıcında Alaçıqqaya və Polad kəndlərindən sonra üçüncü kənd idi.

Kitabın son iki fəslində 1988-ci ilə qədər Salah kəndi və burada yaşamış ailələr (IV fəsil), Göyərçin və Salah kəndinin sakirləri, hazırda kəndimizin alimləri, şəhidləri, tayfaları (V fəsil) haqqında məlumat verilir.

Kitaba yazılan son sözdən məlum olur ki, prof. Misir Mərdanov bu monoqrafiyasını on ilə yaxın bir müddətdə yazıb başa çatdırıb bilmişdir. Müəllifin qeyd etdiyi kimi Qaraqoyunlu dərəsi haqqında indiyədək bir neçə maraqlı kitab, dəyərli məqalələr çap edilmişdir. Lakin həmin yazıların, əsərlərin heç birində bu kitabdakı qədər zəngin və dürüst məlumata rast gəlinmir. Haqqında bəhs etdiyimiz monoqrafiyanın başqalarından bir fərqi də ondadır ki, burada Qaraqoyunlu dərəsinin Göyərçin və Salah kəndləri təmsalında bütün məziyyətləri öz əksini tapmışdır.

Monoqrafiyanın əvvəlinci səhifəsində prof. Misir Mərdanovun müdrik baxışlı bir şəkli verilmiş, şəklin altında aşağıdakı cümlələr yazılmış və imza atılmışdır.

"Bu kitabı nə üçün yazdım?" - sualının min cavabı var, ancaq əsas cavab belədir: o torpaqlara qayıtmalıyıq, vətənimizi unutmamalıyıq, bu haqsızlıqla barışmamalıyıq!"

Əhsən sənə, Misir müəllim! Bu monoqrafiyanı yazmaqla həm də azğın və məkrli düşmənimiz olan erməni cəlladlarından min cür əzab və işgəncələrə məruz qoyduqları soydaşlarımızın intiqamını almış, ən başlıcası isə illərcə bu intiqam hissi ilə döyünən ürəyinizə daimi bir rahatlıq, xoşbəxtlik duyğuları bəxş etmişiniz.

Allahverdi HACIYEV,
ADPU-nun dosenti,
Əməkdar müəllim

Oqtay PAŞAYEV,
Bakı Dövlət Universiteti
(əslən Salah kənd sakini).